

Музыка О.Л., Никончук Н.О. Рефлексивно-ціннісний аналіз розвитку учбових здібностей молодших школярів // Психологічні перспективи. – Випуск 12. – Луцьк: Ред.-видав. відділ «Вежа» Волинського нац. ун-ту ім. Л. Українки, 2008. – С. 91-98.

91

О. Музыка, Н. Никончук

РЕФЛЕКСИВНО-ЦІННІСНИЙ АНАЛІЗ РОЗВИТКУ УЧБОВИХ ЗДІБНОСТЕЙ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

У статті обґрунтовується теоретична модель рефлексивно-ціннісної регуляції розвитку учбових здібностей у молодшому шкільному віці. Здібності розглядаються як конструкти свідомості і ціннісні ресурси для саморозвитку особистості в учбовій діяльності.

Ключові слова: рефлексивно-ціннісна регуляція, учбові здібності, ціннісна підтримка.

Музыка А., Никончук Н. Рефлексивно-ценностный анализ развития учебных способностей младших школьников. В статье обосновывается теоретическая модель рефлексивно-ценностной регуляции развития учебных способностей в младшем школьном возрасте. Способности рассматриваются как конструкт сознания и ценностные ресурсы для саморазвития личности в учебной деятельности.

Ключевые слова: рефлексивно-ценностная регуляция, учебные способности, ценностная поддержка.

92

Muzyka O., Nykonchuk N., Reflective and Values Analysis of Younger Pupils' Learning Abilities. The theoretical model of the reflection and value regulation of development educational abilities of junior schoolboys is grounded in the article. Abilities are considered as construct of consciousness and the valued resources for self-development of personality in educational activity.

Key words: reflection and values regulation, learning abilities, value support.

Молодший шкільний вік є якісно новим етапом у розвитку здібностей, оскільки, з одного боку, у цей віковий період діти вперше включаються в обов'язкову для всіх, суспільно детерміновану навчальну діяльність, а з іншого, – завдяки розвитку притаманних цьому віку особистісних новоутворень, зокрема рефлексії, складаються умови для переходу від зовнішньої регуляції розвитку здібностей до саморегуляції цього процесу.

Більшість дослідників здібностей, зазначаючи їх особистісну природу при теоретичному аналізі проблеми, коли справа доходить до аналізу емпіричних досліджень користуються майже виключно показниками результативності, швидкості чи продуктивності діяльності (як правило, вирішення задач). На часі інший підхід до здібностей – через їх відображення у свідомості, яке можливе завдяки розвитку рефлексії, та через ціннісне ставлення особистості до власних здібностей як до ресурсу регуляції власного саморозвитку.

Суб'єктність учня як рівноправного учасника навчального процесу реалізується через регуляційну функцію свідомості. Перехід від регуляції до саморегуляції учбової діяльності (О.А. Конопкін, В.І. Моросанова) пов'язаний із зростанням ролі особистісно-ціннісних компонентів у структурі цих процесів. Дослідження І.Н. Непомнящої переконливо доводять, що ціннісність, як внутрішня особистісна характеристика, впливає на регуляційні процеси вже зі старшого дошкільного віку. З молодшим шкільним віком пов'язує початок аксіогенезу З.С. Карпенко. Механізмом, який поєднує внутрішні особистісно-ціннісні утворення з суб'єктно детермінованими зовнішніми діяльнісними проявами, на думку багатьох дослідників, є рефлексія (О.К. Дусавицький, Л.В. Засекіна, В.С. Лазарєв, А.К. Осницький, В.В. Репкін, Н.В. Репкіна, В.І. Слободчиков, Г.А. Цукерман). Поява у молодших школярів здатності рефлексувати та оцінювати не лише окремі елементи учбової діяльності (дії, операції), а й ті внутрішні особливості, які сприяють їх успішному виконанню, та зовнішні вимоги, які створюють додаткову мотивацію, свідчить про

93

виникнення якісно нового рівня регуляції, який можна означити як рефлексивно-ціннісну регуляцію здібностей.

Загальні закономірності розвитку здібностей розкриті у роботах Б.Г. Ананьєва, Д.Б. Богоявленської, Ж.П. Вірної, В.М. Дружиніна, Г.С. Костюка, В.А. Крутецького, В.О. Моляко, С.Л. Рубінштейна, Б.М. Теплова, В.Д. Шадрікова та інших авторів. Ряд досліджень присвячено особливостям розвитку здібностей молодших школярів. Вивчаються психофізіологічні основи здібностей (Е.А. Голубєва), співвідношення вікового та

індивідуального у розвитку здібностей (Е.П. Гусєва, Н.С. Лейтес, В.Е. Чудновський), вплив соціальних чинників на розвиток здібностей (О.І. Власова, О.І. Кульчицька), самооцінка творчих здібностей (І.С. Загурська).

У наведених вище дослідженнях розкриваються окремі аспекти регуляції діяльності чи саморегуляції як загального механізму суб'єктної активності. У сукупності вони утворюють основу для теоретичних моделей і планів експериментальних досліджень, які були б спрямовані на вивчення конкретних регуляційних механізмів розвитку окремих особистісних властивостей, зокрема здібностей.

Грунтуючись на аналізі наукових джерел ми маємо на меті побудувати теоретичну модель рефлексивно-ціннісної регуляції розвитку учбових здібностей у молодшому шкільному віці.

Теоретична модель рефлексивно-ціннісної регуляції учбових здібностей, як єдність саморегуляції діяльності при вирішенні учбових задач та особистісно-ціннісної регуляції, побудована з опорою на структуру свідомої психічної регуляції, розроблену О.О. Конопкіним [3], та на модель ціннісної регуляції розвитку творчо обдарованої особистості, запропоновану О.Л. Музикою [5].

У результаті теоретичного аналізу було виокремлено 4 рівні рефлексивно-ціннісної регуляції розвитку учбових здібностей у молодшому шкільному віці: дорефлексивний, соціально-експектаційний, діяльнісно-нормативний та суб'єктно-ціннісний рівень (див. рис.1). Перехід від нижчих до вищих рівнів регуляції розвитку здібностей пов'язаний зі зростанням рівня суб'єктності, що проявляється насамперед у зміні пріоритетів і детермінант активності: від наслідування зразків і виконання зовнішніх вимог до вирішення задач, які спочатку зумовлені логікою діяльності, а на вищому рівні рефлексивно-ціннісної регуляції – логікою особистісного саморозвитку.

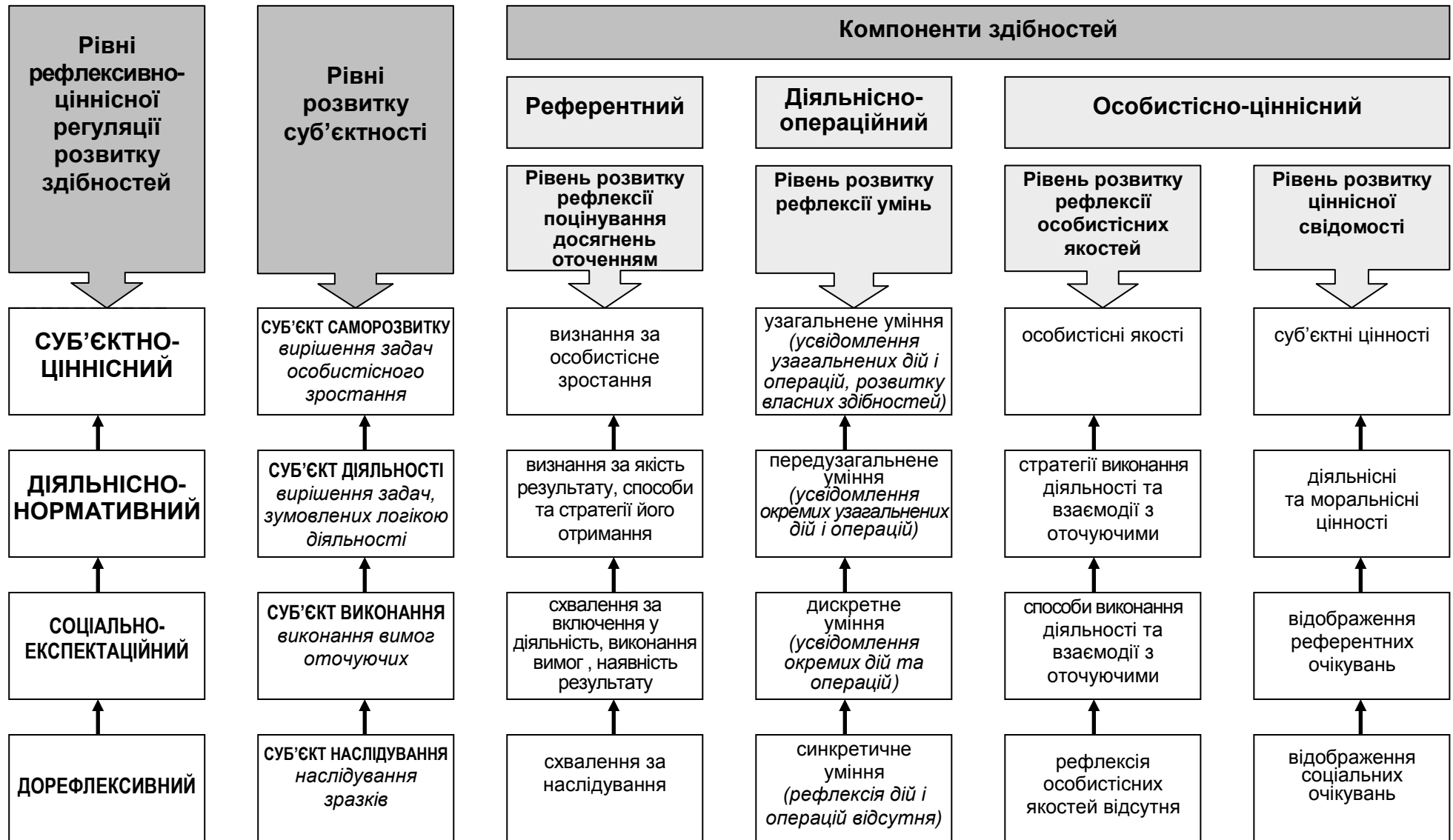

Рис. 1. Теоретична модель рефлексивно-ціннісної регуляції розвитку учбових здібностей у молодшому шкільному віці

Рефлексивно-ціннісна регуляція розвитку учбових здібностей у молодшому шкільному віці – це спрямований на особистісне зростання свідомий динамічний суб'єктно-детермінований процес, який оснований на рефлексії параметрів діяльності й референтних оцінок і ціннісному ставленні до власних здібностей та здійснюється шляхом вибіркового саморозвитку окремих особистісних властивостей у напрямку досягнення успіху у провідній (учбовій) діяльності. Теоретичне положення С.Л. Рубінштейна про те, що структуру здібностей складають операції або способи дії, за допомогою яких здійснюється діяльність, а їх ядром, яке призначене інтегрувати здібності у структуру особистості, є якість психічних процесів [9], дозволило нам змоделювати як діяльнісно-операційні та референтні (основані здебільшого на аналізі та синтезі), так і особистісно-ціннісні (основані на генералізації) компоненти рефлексивно-ціннісної регуляції розвитку учбових здібностей.

Дослідження наслідувальної діяльності Н.Ф. Портницької, Є.В. Суботського, [8; 10] дають підстави для припущення, що на дорефлексивному рівні регуляційна система переважно формується при узгодженні школярами характеристик власної діяльності з параметрами, що задаються зразками для наслідування. Оскільки діти у більшості випадків самі є ініціаторами вибіркового наслідування осіб з найближчого оточення та докладають вольових зусиль для самостійного повторення окремих дій і операцій, то їх можна розглядати як суб'єктів наслідування.

Спираючись на роботи І.С. Загурської з проблеми самооцінки здібностей у молодшому шкільному віці, можна припустити, що на соціально-експектаційному рівні система регуляції більшою мірою формується при узгодженні дітьми характеристик власної діяльності з вимогами, які ставить до цієї діяльності оточення, виконанні інструкцій, використанні заданих алгоритмів, врахуванні рекомендацій, зауважень тощо. Учні стають суб'єктами виконання.

Дослідження В.В. Давидова, В.І. Слободчикова, Г.А. Цукерман, спрямовані на вивчення ролі суб'єктної регуляції в учбовій діяльності [1], склали основу для припущення, що на діяльнісно-нормативному та суб'єктно-ціннісному рівнях система регуляції формується спочатку при вирішенні школярами задач, що задаються внутрішньою логікою діяльності, а надалі – на основі розвинутих у результаті включеності у діяльність здібностей – при самостійній постановці й

96

вирішенні задач особистісного зростання. Робота свідомості, що спрямована на рефлексію взаємодії між Я-невмілий і Я-вмілий, а пізніше між Я-нездібний і Я-здібний, у кінцевому рахунку приводить до виникнення ціннісного ставлення до власних учбових здібностей як до ресурсу розвитку особистості. Отже, на вищому рівні рефлексивно-ціннісної регуляції учні постають як суб'єкти особистісного саморозвитку.

Спираючись на роботи О.К. Осницького та К.К. Платонова [6; 7] ми припускаємо, що на дорефлексивному та соціально-експектаційному рівнях у рефлексивно-ціннісній регуляції розвитку учбових здібностей домінують характеристики саморегуляції діяльності, а на діяльнісно-нормативному та суб'єктно-ціннісному рівні в ній починають переважати характеристики особистісної саморегуляції. По-перше, згідно з О.К. Осницьким, саморегуляція діяльності є базовим утворенням, на основі якого формується особистісна саморегуляція. По-друге, дослідник зазначає, що переломний момент у формуванні саморегуляції настає тоді, коли учні беруть на себе роль суб'єкта своєї діяльності. Відбувається реальне формування і закріплення навичок саморегуляції. Школярі готові до переходу від оволодіння засобами саморегуляції з допомогою дорослих до активного оволодіння цими засобами у процесі самовиховання [6]. Якісні зміни у регуляції школярів, які описує автор, узгоджуються саме з діяльнісно-нормативним і суб'єктно-ціннісним рівнями рефлексивно-ціннісної регуляції учбових здібностей. По-третє, К.К. Платонов зауважує, що уміння, навички,

звички набувають особистісних характеристик лише тоді, коли досягають певного рівня узагальнення [7]. Як показано у теоретичній моделі рефлексивно-ціннісної регуляції, узагальнення умінь та особистісних характеристик можна простежити саме на діяльнісно-нормативному та суб'єктно-ціннісному рівнях. Таким чином, оволодіння школярами діяльнісними засобами досягнення успіху відкриває для них перспективи освоєння особистісних ресурсів досягнення визнання.

На нашу думку, ускладнення процесів регуляції у молодшому шкільному віці пов'язане зі зростанням рівня рефлексії здібностей і особистісних якостей та формуванням ціннісної свідомості. У плані розвитку рефлексії здібностей учні переходять від недиференційованого усвідомлення власних умінь до усвідомлення конкретних, а пізніше узагальнених дій і операцій. У плані розвитку рефлексії особистісних якостей школярі рухаються від усвідомлення способів

97

організації діяльності та взаємодії з оточуючими до усвідомлення стратегій та особистісних якостей. Поступово в ціннісній свідомості дітей збільшується частка власних ціннісних утворень, які спочатку мають характеристики моральнісних і діяльнісних цінностей, а за умови взаємного підкріплення набувають ознак суб'єктних цінностей [2].

Ми припускаємо, що особливості (напрямок і характер) рефлексивно-ціннісної регуляції молодших школярів залежать від оцінки досягнень, яку вони отримують від референтних осіб. По мірі становлення учнів як суб'єктів саморозвитку показниками досягнення успіху стають схвалення окремих аспектів наслідування та наслідувальної діяльності загалом, схвалення ретельного та своєчасного виконання вимог оточуючих, доведення справи до кінця та отримання деякого результату, згодом визнання за якість виконаної роботи, способи та стратегії отримання результату, а на найвищому рівні суб'єктності – визнання за тенденції в розвитку здібностей, особистісне зростання.

Становлення суб'єктності як провідної характеристики динаміки регуляційних процесів розвитку учбових здібностей молодших школярів відбувається в контексті соціальної взаємодії та співробітництва [1]. Як колективний суб'єкт, група дітей у порівнянні з окремим індивідом має ширше поле вмінь, референтних осіб, способів поцінування та інших компонентів регуляційних систем, які можуть відрефлексовуватися та збагачувати ціннісну свідомість окремих учасників взаємодії. Логічно припустити, що цей процес можна оптимізувати шляхом застосування ціннісної підтримки – системи спеціально розроблених впливів, які йдуть від референтних осіб і спрямовані на розвиток рефлексії процесуальних мотивів та власних особистісних властивостей, що сприяють як успішності діяльності, так і особистісному зростанню. Кінцевий результат ціннісної підтримки – формування системи суб'єктних цінностей – особливих утворень свідомості, що складаються з моральнісних і діяльнісних цінностей, які взаємопідсилюються через взаємодію смислових та інструментальних компонентів і виконують функцію регуляції особистісного саморозвитку [2; 5].

Висновки

Зроблений аналіз дозволяє стверджувати, що завдяки розвитку рефлексії, як одного з новоутворень молодшого шкільного віку, учні здатні усвідомлювати власні здібності як ціннісний ресурс для особистісного розвитку в учбовій діяльності.

98

Розроблена модель рефлексивно-ціннісної регуляції розвитку учбових здібностей демонструє окремі механізми ціннісної регуляції особистісного розвитку, які інтегрують діяльнісні характеристики, вплив соціальних стосунків та процеси розвитку суб'єктності.

Перспективи подальших досліджень полягають у проведенні емпіричних досліджень та перевірці й уточненні теоретичної моделі рефлексивно-ціннісної регуляції розвитку учбових здібностей молодших школярів.

Література

1. Давыдов В.В., Слободчиков В.И., Цукерман Г.А. Младший школьник как субъект учебной деятельности //Вопр. психол. – 1992. – № 3 – 4. – С. 14 – 19.
2. Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень / За ред. В.О.Моляко, О.Л.Музики. – Житомир: Вид-во Рута, 2006. – 320 с.
3. Конопкин О.А. Структурно-функциональный и содержательно-психологический аспекты осознанной саморегуляции //Психология. Журнал Высшей школы экономики. – 2005. – Т. 2. – № 1. – С. 27-42.
4. Музика О.Л., Загурська І.С. Самооцінка і розвиток творчих здібностей: навчальний посібник. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2007. – 144 с.
5. Музика О.Л. Здібності у системі ціннісної регуляції розвитку творчо обдарованої особистості // Актуальні проблеми психології: Проблеми психології творчості: Збірник наукових праць /За ред. В.О.Моляко. – Т.12. – Вип.5.– Ч.І.– Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2008.– С.49-55.
6. Осницкий А.К. Саморегуляция деятельности школьника и формирование активной личности. – М.: Знание, 1986. – 80 с.
7. Платонов К.К. Проблемы способностей. – М.: Наука, 1972. – 312 с.
8. Портницька Н.Ф. Експериментальне дослідження особливостей наслідування в процесі продуктивної творчої діяльності дошкільників // Педагогіка та психологія професійної освіти //Науково-методичний журнал. – 2005. – №6. – С. 156-163.
9. Рубинштейн С.Л. Проблема способностей и вопросы психологической теории //Вопр. психол. – 1960. – № 3. – С. 3 – 15.
10. Субботский Е.В. Некоторые особенности отношения ребенка к партнеру при выполнении программ поведения //Вопр. психол. – 1974. – №5. – С. 156-162.